

МІГРАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИКЛИК РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті надається визначення терміну «міграція», розкривається суть, основні ознаки та характеристика цього процесу та обґрунтовується його важливість для соціально-економічних, політичних, культурних та етнографічних процесів розвитку сучасності.

Ключові слова: міграція, суспільство, соціально-економічний розвиток.

В статье дается определение термина «миграция», раскрывается сущность, основные признаки и характеристика данного процесса и обосновывается его важность для социально-экономических, политических, культурных и этнографических процессов развития современности.

Ключевые слова: миграция, общество, социально-экономическое развитие.

The article provides the definition of the term «migration», reveals the essence, main features and characteristics of the process and justifies the importance of it for the socio-economic, political, cultural and ethnographic development of the contemporary world.

Key words: migration, society, socio-economic development.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Глобалізація, що виражається у зростаючій взаємозалежності та взаємопов'язаності між собою держав та цілих геополітичних регіонів, стала причиною значного розширення кордонів а отже – інтенсифікації міжнародних міграційних потоків. Безперечно, міграція здійснює величезний вплив на розвиток сучасного суспільства, в основному у соціально-економічному та демографічному аспектах. На значущість міграційної проблематики вказують численні дослідження та студії ООН. Так, судячи із офіційної статистики, що міститься в доповідях цієї організації, загальне число осіб, що на сьогодні проживають за межами країн, у яких вони народилися, вже перевищило 175 млн осіб (близько 3 % від загальної чисельності населення світу) і продовжує стрімко рости [2]. Ця статистика підкреслює значення і вплив міграційних потоків на світовий соціально-економічний, соціокультурний і політичний розвиток і наголошує на необхідності подальшого вдосконалення механізмів державного регулювання цієї сфери як з боку країн походження потенційних мігрантів, так і з огляду міграційної політики країн кінцевого призначення їх прямування [7].

Міграція являє собою складне і комплексне соціальне явище, існування і перебіг якого зумовлений дією цілого комплексу чинників соціально-економічного (що породжує трудову, професійну і так звану «інтелектуальну» різновиди міграцій), демографічного (що спричиняє статево-вікову диференціацію міграційних потоків та істотно впливає на кількість

населення як у країні походження та і в країні-реципієнті), політичного (що породжує існування такої специфічної категорії мігрантів як біженці та особи без громадянства), етнокультурного (що слугує причиною геноциду, репатріації) характеру. У зв'язку з наведеними вище фактами не існує жодного сумніву в тому, що міжнародна міграція населення в умовах зростаючої глобалізації та розширення світових економічних відносин посідає значне місце у розвитку сучасного суспільства [12].

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми.

Дослідженню та вивченню міграції як соціально-економічного процесу присвячені роботи багатьох провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Баланюка, Драгунова, Іонцева, Качурця, Римаренка, Ровенчака, Романюка, Шелюка, Билсборроу, Хьюго, Окоцьки, Пулена, Тапиноса та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Слід зазначити, що міграція як один із важливих демографічних процесів відбувається одночасно в часі й просторі і є надзвичайно широким поняттям. Саме тому на сьогодні сучасна наукова думка не має уніфікованої концепції з цього приводу. Це можна пояснити тим фактом, що міграція впливає одночасно на різні сторони суспільного життя, такі як демографія, економіка, соціологія, політика і юриспруденція. З іншого боку, аналізування та узагальнення інформації стосовно масштабів і тенденцій міжнародних міграційних потоків значно ускладнюється недосконалістю методів виявлення фактів, фрагментарністю статистичної інформації, відсутністю уніфікованих

національних і міжнародних показників та високою латентністю самого явища [12].

Постановка завдання та формулювання цілей статті.

- розтлумачити термін «міграція»;
- розкрити суть, основні ознаки та характеристику міграційного процесу;
- обґрунтувати важливість міграції для соціально-економічних, політичних, культурних та етнографічних процесів розвитку сучасності.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Термін «міграція» походить від лат. *migratio*, *migro*, – що в перекладі означає переміщення, пересування, переселення. Однак переміщення та переселення – зовсім не слова синоніми, як спершу можна хибно подумати, чим і пояснюється наявність у науковій літературі такої великої кількості визначень і тлумачень терміну «міграція» та її похідних. Так, на думку В. І. Переведенцева, переміщення є більш ширшим поняттям у тлумаченні міграції ніж переселення, оскільки міграція у вузькому сенсі являє собою завершений вид територіального переміщення, який, як правило, завжди призводить до зміни постійного місця проживання особи, тобто є переселенням у буквальному значенні цього слова. В той же час тлумачення міграції у широкому контексті охоплює усі чотири види переміщення: сезонне, мятникове, епізодичне, постійне [7].

Міжнародна організація з міграції дає таке визначення: «Міграція – процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів» [4].

Географічна енциклопедія України дає стисле і дуже лаконічне тлумачення: «Міграція – це переміщення населення, пов'язані зі зміною постійного місця проживання (зон життєдіяльності)» [3]. Філософський словник соціальних термінів класифікує міграцію як процес переміщення людей у якості невід'ємних частин або окремих представників етносів, що пов'язане зі зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього [14]. Економічна енциклопедія у свою чергу трактує міграцію як соціально-економічний та демографічний процес у формі сукупності територіальних переміщень, що здійснюється індивідами між регіонами, країнами, районами, поселеннями [5]. Юридична енциклопедія ж дає наступне формулювання: «Міграція – це переміщення осіб через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу зі зміною постійного місця проживання назавжди або на тривалий час» [16].

Таким чином, головними ознаками міграції як різновиду людських переміщень слід вважати:

- а) процес переміщення людей, їх переселення, пересування у часі і просторі;
- б) перетин особами як адміністративних меж власної держави (під час здійснення внутрішньої міграції) так і державних кордонів країн (зовнішня міграція);
- в) перманентна або тимчасова зміна місця

проживання;

- г) поліпшення соціально-економічного стану окремого індивіда або групи осіб як основоположна мета міграції [6].

У кінці XIX століття англійський вчений Е. Равенштейн у роботі «Законои міграції» вперше вводить у науковий обіг поняття «міграція» та розглядає її як безперервний процес, зумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників: ті, що діють на місці початкового проживання мігранта, на стадії його переміщення, з моменту в'їзду до іноземної держави і факторів особистого характеру. Одинадцять міграційних законів, що були виведені зазначеним вище автором, є дуже актуальними і сьогодні [7].

У другій половині XX століття розпочалося активне дослідження процесу міграції, коли в науковій літературі було сформульовано велику кількість визначень цього терміну та розроблена його класифікація. Саме тоді міграцію вперше почали визнавати як важливе територіальне, географічне, просторове та політичне явище розвитку суспільства. В цілому, за винятком невеликих нюансів, усі відомі сучасній науковій думці визначення міграції можна умовно розділити на 3 основні підходи.

1. По-перше, міграцію слід тлумачити як просторовий рух осіб, незалежно від його характеру та кінцевих цілей. Це можуть бути як тимчасові та короткотермінові поїздки індивіда в іноземну державу з метою виконання сезонної роботи, здійснення відрядження, проведення відпустки тощо, так і довготривале перебування за кордоном у зв'язку з роботою або навчанням. Окремою категорією є переїзд особи до іншої держави на постійне місце проживання.

2. По-друге, міграцією є переїзд особи з однієї держави до іншої з метою зміни місця проживання на певний термін або назавжди.

3. По-третє, міграцією є процес просторового руху особи, який у кінцевому результаті завжди призводить до територіального перерозподілу населення як у країні походження та і у країні-реципієнті [12].

На сьогодні зустрічаються численні підходи щодо визначення змісту міграції. Більшість з них стосуються саме міжнародної міграції як різновиду переміщень осіб і як правило завжди застосовуються в поєднанні із такими п'ятьма основними концептуальними підходами як місце народження, громадянство, місце проживання, ціль та тривалість перебування в іноземній країні [2, с. 14].

На сучасному етапі, на відміну від того як це було раніше, кожен автор, вживаючи термін «міграція», вкладає у нього подекуди зовсім різні тлумачення, користуючись у якості орієнтира багатьма існуючими категоріями, що пов'язані з територіальним рухом індивідуумів та його основними стадіями. Ця ситуація в першу чергу зумовлена невпинною глобалізацією, що притаманна сучасному світові й істотно впливає на більшість явищ та процесів сьогодення. А по-друге, науковий термін «міграція» вже давно набув універсального характеру, що істотно відрізняється від того коли раніше існувало лише два загальновідомі підходи до визначення цього процесу –

як переселення осіб на нове місце проживання (так зване «вузьке» тлумачення) та таке що охоплює всі територіальні переміщення міжпоселенського характеру. («широке») [12].

Генеральний секретар Міжнародного союзу наукового вивчення населення (IUSSP) і професор Корнельського Університету Мері Крітц взагалі вважає, що той різновид міграції, який домінував у міжнародних міграційних відносинах протягом декількох століть вже практично вичерпав себе хоча ера міжнародної міграції активно триває і лише набирає обертів [6]. У цьому висновку не бачимо нічого нелогічного, адже очевидно, що існуючі на сьогодні типи міжнародної міграції суттєво еволюціонували від тих, які превалювали у попередні сторіччя. Незважаючи на загальновідомий факт, що кінцевим результатом сучасних міграцій є переселення, міграційні потоки все частіше носять перманентний характер, оскільки мають якусь конкретну та недовгострокову мету як наприклад роботу або навчання за кордоном, чи навіть довготривалу відпустку. Напрямки сьогодинішніх міграцій населення також істотно відрізняються від тих, що були відомі в минулому. У той час як декілька століть назад постійна міграція була в першу чергу пов'язана із перенаселенням осіб з густонаселеної Європи в інші регіони світу, на сьогодні вона переважно трудова і спрямовується з менш розвинених держав у більш розвинені. [9]

У 1974 році у праці «Економіка міжнародних міграцій», що стала класикою міграційної теорії, Жорж Тапінос як один із провідних фахівців у цій галузі запропонував науковій громадськості інноваційний підхід до визначення терміну «міграція». На його думку, якщо розглядати міграцію з суто економічної точки зору, то тоді вона – «відповідь на відсутність розвитку» [13, с. 56]. У просторовому і часовому вимірах аналізує явище міграції дослідник Пулен. Розглядаючи міграцію через призму просторового виміру, автор доходить до висновку, що міжнародна міграція – «це зміна країни звичного місця проживання особи» і стверджує, що в ході міграційного переміщення індивідуума перетинається як мінімум один державний кордон. Часовий критерій міграції, за Пуленом, пов'язаний з ідентифікацією звичного місця проживання особи-мігранта шляхом встановлення тривалості його проживання там. [10, с. 14-15; 11].

На думку Ю. Римаренко міграція становить «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час» [8, с. 740]. До цього визначення Т. Драгунова додає, що суть міграції зводиться до «переміщення людей між населеними пунктами, регіонами та країнами, що зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною місця проживання на різні терміни» [4, с. 73].

«Міграція – це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень», – зазначає автор Шелюк [15, с. 46-47]. М. Окольскі ж наполягає на гіпотезі, що

основоположним у визначенні терміну «міграція» є ні що інше ніж мотив остаточного переселення особи і пропонує розглядати міграційні процеси в контексті дещо ширшого поняття «рух», що включає у себе різноманітні типів і форм людської мобільності, які тісно взаємопов'язані між собою, а іноді навіть трансформуються з однієї в іншу [9]. Оскільки автор фактично взагалі не досліджує тимчасову (куди відносяться сезонна та маятникова) міграцію, що призводить до суттєвого звуження шляхів тлумачення міграції як різнопланового соціально-економічного явища, вважаємо вчення Окольскі невичерпним.

Провідний вітчизняний соціолог і демограф Прибиткова тлумачить міграцію як самоорганізуючий процес суспільної поведінки індивідів, що спрямовується системою переваг, а цілеспрямована діяльність мігрантів визначається нею не тільки обсягами трудового доходу, але й іншими важливими факторами життєдіяльності. Так, на думку автора сукупність мігрантів, що утворюють міграційний потік, характеризується загальною груповою функцією, тому що вони належать до одного типу життєдіяльності і переслідують схожі цілі. Прибиткова наголошує, що міграція як і всі інші соціальні процеси, що мають властивість само організовуватися а їх учасники оптимізувати свою діяльність відповідно до власних інтересів, піддаються регулюванню, але лише ззовні та виключно непрямым чином» [12].

Рибаківський визначає міграцію як: «будь-яке територіальне переміщення, що відбувається між різними населеними пунктами однієї або декількох адміністративно територіальних одиниць, незалежно від тривалості, регулярності й цільової спрямованості та являє собою міграцію в широкому значенні цього слова» [8, с. 13].

Вагомий внесок у тлумачення терміну «міграція» у свій час вніс Романюк М. Д., виділивши трудову міграцію як важливий вид міграційних процесів та охарактеризувавши її як «рух, переселення та переміщення на постійній або тимчасовій основі носіїв робочої сили і працересурсного потенціалу в регіональному, національному та міждержавному міграційному просторі з метою забезпечення відповідного економічного циклу відтворення та власних потреб трудових мігрантів» [12, с. 30]. Так, за Романюком трудова міграція являє собою різновид окремого міграційного потоку, що формується під впливом різних соціальних та демографічних факторів, а також менталітету самих трудових мігрантів. Крім того, на думку автора сама суть трудової міграції полягає у праві індивідуума на реалізацію його професійної діяльності з метою одержання матеріальної винагороди за свою працю, що прямо пропорціонально відповідає якості виконаної роботи та професійно-кваліфікаційним характеристикам виконавця. Слід зазначити, що це право розглядається Романюком не лише на внутрішньорегіональному та міжрегіональному рівні (тобто в межах однієї країни), але й з точки зору працевлаштування особи на іноземному підприємстві, фірмі чи установі (тобто вже на міждержавному рівні) з огляду на загальноприйняті норми міжнародної співпраці, що передбачають створення сприятливих умов для вільного переміщення робочої сили [12].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Узагальнюючи усі визначення, характеристики та ознаки явища міграції, можна зробити висновок, що це – добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб як у адміністративних межах власної держави (під час здійснення внутрішньої міграції), так і при перетині державних кордонів країн (зовнішня або міжнародна міграція) за наявності або при відсутності законних підстав на здійснення переміщення на певний період часу або ж назавжди, що може стати причиною зміни постійного місця проживання. Кінцевою метою та результатом переселення є еміграція або імміграція. А особа, яка здійснює міграцію називається мігрантом [11].

Коли після Другої Світової війни більшість держав ввели жорсткі обмеження на імміграцію, ряд вчених спрогнозували, що ера великої міжнародної міграції

невдовзі закінчиться. І хоча насправді переселенська міграція, що домінувала в міграційних потоках протягом декількох століть, на сьогодні практично припинилася, міграційні процеси сучасності еволюціонували і знайшли своє відображення і продовження в інших видах і формах. З цього ми можемо зробити висновок, що міжнародна міграція істотно еволюціонувала в еру великих економічних перетворень [12].

У зв'язку з наведеними вище фактами не існує жодного сумніву в тому, що міжнародна міграція населення в умовах зростаючої глобалізації та розширення світових економічних відносин посідає чільне значне місце в розвитку сучасного суспільства, а відтоді вимагає більш детального вивчення та дослідження з метою найефективнішого врегулювання усіх можливих проблемних питань та колізій у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баланюк Д. Проблеми дослідження міграції як об'єкта державного регулювання [Електронний ресурс] / Д. Баланюк // Политические процессы и институты. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vsntu/2008_2009/91-SevNTU/91-45.pdf.
2. Билсборроу Р. Статистика международной миграции. Рекомендации по совершенствованию систем сбора данных / Р. Билсборроу, Г. Хьюго, А. Обераи, Х. Злотник ; Международное Бюро Труда. – М. : Academia, 1999. – 419 с.
3. Географічна енциклопедія України : В 3 т. Т. 2. / Ред. кол.: ... О. М. Маринич (відповід. ред.) [та ін.]. – К. : «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. – С. 359.
4. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві / Т. Драгунова // Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 72–79.
5. Економічна енциклопедія : В 3 т. Т. 2 / Редкол. : ... С. В. Мочерний (відповід. ред.) [та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 385.
6. Ионцев В. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. Ионцев. – М. : Диалог-МГУ, 1999. – 370 с.
7. Качурець І. Теоретичні аспекти впливу міграційних процесів на зовнішню політику та національну безпеку України [Електронний ресурс] / І. Качурець // Зовнішня політика і міжнародні відносини. – Режим доступу : <http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/2305/1/100-35.pdf>.
8. Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко ; За ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.
9. Окольски М. Миграционное давление на Европу / М. Окольски // Международная миграция населения. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 6. – С. 46–54.
10. Пулэн М. Источники данных для измерения международной миграции в странах Центральной Европы / М. Пулэн // Международная миграция населения. – М. : МАКС Пресс, 2000. – Вып. 5. – С. 14–37.
11. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 127–139.
12. Романюк М. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання / М. Романюк. – Львів : Світ, 1999. – 292 с.
13. Тапинос Ж. Международная миграция населения как фактор экономического развития. Международная миграция населения: Россия и современный мир / Ж. Тапинос ; Гл. ред. В. А. Ионцев. – М. : МАКС-Пресс, 2001. – Вып. 8. – С. 56–59.
14. Філософський словник соціальних термінів. Видання друге, доповнене. – Харьков: «Р. И. Ф.», 2005. – С. 454.
15. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи / В. Шелюк // Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 45–50.
16. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 3. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2001. – С. 641.

ANNOTATION

Migration is a never-ending process of human displacement, which is very common for the 21st century. It is associated primarily with significant changes in the socio-economic structure of states and humanitarian challenges of modern society. Thus, unlike the conscious and voluntary migration, resettlement is often associated with the unprecedented transfer case of refugees and stateless persons as a result of wars, armed conflicts, genocide, political repression and other gross violations of human rights and freedoms. Speaking of migration we should pay a special attention to the fact that it directly results in such negative phenomena as illegal border crossing and human trafficking, which is not only the violation of both international and national legislature but also a shameful form of discrimination in the civilized world. In addition, a significant illegal movement of people is closely associated with the activities of transnational criminal groups, trafficking of drugs and weapons. Due to globalization, migration processes in the world have become of a massive and sometimes disordered nature. Therefore, migration and its irreplaceable negative components – displacement of humans as asylums and stateless individuals, illegal border crossing and human trafficking are considered by the governments of democratic states as world's most urgent social, economic, legal and humanitarian problem. Moreover, it deeply concerns the issue of a tight relation between the security of a migrant and national as well as international security.

Since gaining independence in 1991 Ukraine, along with other post-socialistic states like Georgia and Moldova, become not only a member of European migration system but also one of the main countries-»suppliers» of illegal migrants to Europe as well as a major transit country for the movement of refugees and asylum seekers from Asia to the European Union. Because during the last decade our country openly declares of its European integration ambitions it is ought to establish a comprehensive migration policy: raise the level of administrative and legal management of migration flows, significantly improve its migration legislation, and actively fight against illegal border crossing and human trafficking. Thus, shaping an effective and progressive migration policy is the crucially important prerequisite for not only the successful integration of Ukraine into the European Society in sooner future but also for the productive international cooperation in judicial, security and humanitarian matters within Black Sea region.

Aside from having a very important meaning for Ukraine, Black Sea region and wider European community in the sense of inner-state stability, transnational security and the promotion of human rights the topic of this research has a very complex approach as it combines agendas of not only legal science and public administration, but also various aspects of international relations, European studies and undoubtedly human rights protection in today's world.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Дерега В. В., к.політ.н., доцент.

© Палагнюк О. В., 2014

Дата надходження статті до редколегії 15.10.2013 р.

ПАЛАГНЮК Олександра Вікторівна – аспірант кафедри державної політики та менеджменту Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: Європейське та міжнародне право, державна міграційна політика України, права людини.